

Multiple Foundations of International Responsibility Raised of Outbreak of Deadly Pandemics

Amir Maghami^{1*}, Marzieh Forghani²

1. Department of Law, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran.

2. Department of Law, Faculty of Law and Theology, Ashrafi Isfahani University, Isfahan, Iran.

ABSTRACT

Background and Aim: With the outbreak of the corona virus at the end of 2019, the outbreak of deadly pandemics was once again considered as a threat to human life, and the World Health Organization, by declaring a global health emergency, called states to comply with international regulations and called for precautionary measures. Since the outbreak of a deadly pandemic virus may be caused by the actions of one or more states, the purpose of this study is to evaluate the possible bases for evaluating the international responsibility of states from the point of view of international law.

Method: In this research, information has been collected by library method and processed by descriptive-analytical method, and the inference method is logical legal inference based on international law sources.

Ethical Considerations: The authors of this article have fully adhered to the principles of ethics, honesty, neutrality, and material-spiritual property rights.

Results: The present research shows that in addition to the sources of obligations in international law, the violation of which causes international responsibility, the commission of acts that are not prohibited in international law but lead to damage to other states. It can be the basis of the states international responsibility in the event of a deadly pandemic.

Conclusion: Non-fulfillment of obligations arising from international health regulations approved by the World Health Organization, including the obligation to international cooperation and the commitment to prevent, in addition to the violation of international human rights obligations, the main principles of international responsibility due to the outbreak of a deadly pandemic. are Also, actions that are not prohibited in international law, such as in the field of food rights or animal rights, can lead to the responsibility of the relevant state in case of extraterritorial damage.

Keywords: International Responsibility of States, Pandemic, International Obligations, World Health Organization, Human Rights

Corresponding Author: Amir Maghami; **Email:** a.maghami@ase.ui.ac.ir

Received: June 08, 2024; **Accepted:** January 06, 2025; **Published Online:** February 09, 2026

Please cite this article as:

Maghami A, Forghani M. Multiple Foundations of International Responsibility Raised of Outbreak of Deadly Pandemics. *Medical Law Journal*. 2024; 18: e70.

مبانی متکثر مسئولیت بین‌المللی ناشی از شیوع پاندمی‌های کشنده

امیر مقامی^{*۱}، مرضیه فرقانی^۲

۱. گروه حقوق، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
 ۲. گروه حقوق، دانشکده حقوق و الهیات، دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، اصفهان، ایران.

چکیده

زمینه و هدف: با گسترش ویروس کرونا در اواخر سال ۲۰۱۹، شیوع پاندمی‌های کشنده، بار دیگر به عنوان تهدیدی برای حیات انسانی مورد توجه قرار گرفتند و سازمان جهانی بهداشت نیز با اعلام وضعیت اضطراری بهداشتی جهانی، دولت‌ها را به رعایت مقررات بین‌المللی و اقدامات احتیاطی فراخواند. از آنجا که شیوع ویروس منشأ پاندمی کشنده ممکن است ناشی از اقدامات یک یا چند دولت باشد، هدف پژوهش حاضر این است که از منظر حقوق بین‌الملل، مبانی ممکن برای ارزیابی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها را ارزیابی نماید.

روش: در این پژوهش، گردآوری اطلاعات با روش کتابخانه‌ای و پردازش آن‌ها با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است و روش استنتاج نیز استنتاج منطقی حقوقی با تکیه به منابع حقوق بین‌الملل است.

ملاحظات اخلاقی: نویسندگان این مقاله کاملاً به اصول اخلاقی، صداقت، بی‌طرفی و حقوق مالکیت مادی - معنوی پایبند بوده‌اند.

یافته‌ها: پژوهش حاضر نشان می‌دهد که علاوه بر منابع تعهد در حقوق بین‌الملل که نقض آن‌ها موجب مسئولیت بین‌المللی است، ارتکاب اعمالی که در حقوق بین‌الملل منع نشده، ولی منجر به خسارت به سایر دولت‌ها می‌شود نیز می‌تواند در صورت بروز یک پاندمی مهلک مبنای مسئولیت بین‌المللی دولت باشد.

نتیجه‌گیری: عدم ایفای تعهدات ناشی از مقررات بهداشتی بین‌المللی مصوب سازمان جهانی بهداشت، از جمله تعهد به همکاری بین‌المللی و تعهد به پیشگیری در کنار نقض تعهدات بین‌المللی حقوق بشر مبنای عمده مسئولیت بین‌المللی ناشی از شیوع پاندمی کشنده هستند. همچنین اقداماتی که در حقوق بین‌الملل منع نشده‌اند، از جمله در حوزه حقوق غذا یا حقوق حیوانات، در صورت بروز خسارت فراسرزمینی می‌تواند منجر به مسئولیت دولت ذی‌ربط شود.

واژگان کلیدی: مسئولیت بین‌المللی دولت؛ پاندمی؛ تعهدات بین‌المللی؛ سازمان جهانی بهداشت؛ حقوق بشر

نویسنده مسئول: امیر مقامی؛ پست الکترونیک: a.maghami@ase.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۷؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۲۰

خواهشمند است این مقاله به روش زیر مورد استناد قرار گیرد:

Maghami A, Forghani M. Multiple Foundations of International Responsibility Raised of Outbreak of Deadly Pandemics. Medical Law Journal. 2024; 18: e70.

مقدمه

بیماری‌های عفونی فراگیر در طول تاریخ یکی از بزرگ‌ترین معضلات و مصائبی بودند که بشر با آن دست و پنجه نرم کرده است. در سال‌های اخیر رشد فزاینده و پرسرعت فرآیند جهانی‌شدن در کنار جهش‌های طبیعی عوامل بیماری‌زا سبب گشته که اپیدمی‌ها و پاندمی‌ها جزء خطرناک‌ترین مسائل جامعه جهانی نگرانی‌های فراوانی ایجاد نمایند. اصطلاحات آندمیک، شیوع، اپیدمی و پاندمی به وقوع یک وضعیت سلامت در مقایسه با میزان پیش‌بینی شده آن و همچنین به گسترش آن در مناطق جغرافیایی مربوط می‌شود. «پاندمی (Pandemic)» یا «همه‌گیری جهانی» که در آن شاهد «گسترش موارد ابتلا به طور ناگهانی در تمام نقاط یک کشور و یا حتی کل جهان، مثل وبا، آنفلوانزا، طاعون، تیفوس و ایدز» هستیم.

ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶ حق هر فردی را به بهره‌وری از بهترین حالت سلامت جسمی و روانی در دسترس برشمرده و بر ارتقا و بهبود بهداشت و پیشگیری و معالجه بیماری‌های همه‌گیر تأکید دارد. در شرایط اضطرار کمک‌های بشردوستانه و امدادسانی جهت ایجاد یک سیستم فوریت‌های پزشکی الزامیست. در این زمان است که تعریف تعهدات دولت‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مقررات بین‌المللی سلامت سازمان جهانی بهداشت ۴ وظیفه اصلی ظرفیت‌سازی، نظارت، اطلاع‌رسانی و پاسخگویی را در راستای مقابله با بیماری‌های عفونی واگیردار بر عهده دولت‌ها می‌گذارد.

از طرفی نیز بی‌توجهی نسبت به پیشگیری از ویروس‌های کشنده، از جمله ویروس‌هایی که ادعا می‌شود ناشی از مصرف حیوانات وحشی هستند، علاوه بر آنکه هستی نوعی بشر را به مخاطره افکنده و تهدیدی واقعی علیه امنیت انسانی محسوب می‌شود، چه بسا کیان دولت‌ها را نیز تهدید می‌کند.

کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، دولت‌ها را متعهد به کنترل بیماری‌های در سطح ملی و بین‌المللی می‌داند. تأخیر در اتخاذ اقدامات راجع به قرنطینه و فاصله‌گذاری

اجتماعی در کنار سانسور اطلاعات و عدم همکاری با دیگر دولت‌هایی که خود در معرض این بیماری قرار دارند، می‌تواند نقض تعهدات دولت‌ها در این حوزه تلقی گردد.

بر اساس حقوق مسئولیت بین‌المللی، کشوری که فعل یا ترک فعل مغایر با قوانین و مقررات بین‌المللی به او منتسب است، باید خسارت وارده به کشور یا کشورهای متضرر از آن را جبران نماید، فی‌الواقع نقض هر تعهد مقرر در حقوق بین‌الملل مسئولیت‌آور است. از طرفی به آن جهت که برخی از فعالیت‌های دولت‌ها بدون آنکه تخلف به حساب آیند، می‌توانند موجب ایراد خسارت گسترده به دولت‌های دیگر و مردمانشان شود، مسئولیت بین‌المللی ناشی از اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل پدیدار شد. مبنای این نوع مسئولیت بین‌المللی آن است که در اثر یک فعل زیانبار غیر متخلفانه کشور دیگری دچار خسارت شود. این وضعیت غیر منصفانه‌ای است که یک کشور بدون خطای خود متحمل خسارت شده است، نادیده گرفته شود. جبران‌نشدن زیان وارده به زیان‌دیده با اصل داراشدن عادلانه مغایرت دارد، زیرا بر اثر این فعالیت یک طرف سود و دیگری ضرر کرده است. نظام مسئولیت بین‌المللی برای اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل، نظامی غیر عرفی و درحال توسعه محسوب می‌شود.

پرسشی که این مقاله به آن می‌پردازد، این است که در صورت شیوع پاندمی مهلک، کدام مبانی حقوق بین‌الملل ممکن است مسئولیت بین‌المللی دولت را توجیه کند. از این رو چنین مسئولیتی را به ویژه در پرتو وضعیت ناشی از شیوع کووید-۱۹ هم در پرتو مسئولیت ناشی از نقض تعهد بین‌المللی و هم در راستای مسئولیت مطلق ناشی از ایجاد خطر واکاوی کند.

ملاحظات اخلاقی

در پژوهش حاضر جنبه‌های اخلاقی مطالعه کتابخانه‌ای شامل اصالت متون، صداقت و امانتداری رعایت شده است.

روش

در این پژوهش، گردآوری اطلاعات با روش کتابخانه‌ای و پردازش آن‌ها با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است و روش استنتاج نیز استنتاج منطقی حقوقی با تکیه به منابع حقوق بین‌الملل است. این منابع چنانکه به روایت مرسوم در ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری توصیف شده‌اند، به ویژه شامل معاهدات بین‌المللی، عرف بین‌المللی و اصول کلی حقوقی به عنوان منابع اصلی، همچنین رویه قضایی و دکترین به عنوان منابع تکمیلی برای تحلیل و درک منابع اصلی اساس پژوهش حاضر را تشکیل داده‌اند.

یافته‌ها

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که علاوه بر منابع تعهد در حقوق بین‌الملل که نقض آن‌ها موجب مسئولیت بین‌المللی است، ارتکاب اعمالی که در حقوق بین‌الملل منع نشده، ولی منجر به خسارت به سایر دولت‌ها می‌شود نیز می‌تواند در صورت بروز یک پاندمی مهلک مبنای مسئولیت بین‌المللی دولت باشد. در واقع حقوق بین‌الملل حامل دو مبنای متفاوت برای مسئولیت است که فی‌نفسه در تعارض با یکدیگر نیستند، بلکه مبنای خطر (مسئولیت ناشی از اعمال منع‌نشده)، مبنای تقصیر (نقض تعهد) را تکمیل می‌کند و در عین حال استناد به هر یک، لوازم خود را دارد، البته در حقوق بین‌الملل عرفی، مسئولیت ناشی از نقض تعهد بیشتر مورد استناد دولت‌ها قرار گرفته است، از جمله لوازم چنین استنادی این است که با وجود نقض یک تعهد قراردادی، استناد به مسئولیت ناشی از اعمال منع‌نشده موضوعیت ندارد و نیز زمینه طرح این نوع مسئولیت، به خساراتی برمی‌گردد که آثار فراسرزمینی دارند که در مورد شیوع پاندمی‌های مهلک و چه بسا اپیدمی‌هایی که در سطحی پایین‌تر، اما به صورت فراملی شیوع یافته‌اند، قابل تصور است.

بحث

۱. مسئولیت ناشی از نقض تعهدات بین‌المللی: نقض تعهد بین‌المللی دولت، خواه فعل باشد یا ترک فعل، صرف نظر از اینکه آن تعهد از کدام منبع حقوق بین‌الملل ناشی می‌شود، به طور اتوماتیک و حتی بدون درخواست طرف زیان‌دیده موجب مسئولیت بین‌المللی دولت ناقض تعهد می‌شود (۱).

در طرح مسئولیت بین‌المللی ۲۰۰۱ بیان شده که دولت‌ها نسبت به اعمال متخلفانه بین‌المللی مسئولیت دارند، به دو عامل برای اثبات مسئولیت احتیاج داریم: اول اینکه فعل انجام‌شده، تخلف بین‌المللی به حساب آید و هم قابل انتساب باشد، امکان دارد که یک دولت فقط به علت دست‌داشتن در شیوع بیماری مسئولیت بین‌المللی پیدا کند و یا اینکه به خاطر عدم پیشگیری و اطلاع‌رسانی به موقع و همچنین فراهم‌نکردن شرایط لازم برای پیشگیری از گسترش مسئول شناخته شود، فارغ از اینکه به عامل اصلی تقصیر پرداخته شود. باید به این نکته توجه داشته باشیم که هم قواعد اولیه و هم ثانویه می‌توانند در مسأله قصور در پیشگیری تعیین‌کننده باشند، البته نباید این را نیز از نظر دور داشت که برخی عوامل می‌تواند رافع وصف متخلفانه بین‌المللی باشد (۲).

وقوع عمل متخلفانه بین‌المللی فارغ از ماهیت تعهد نقض‌شده توسط یک دولت که سبب زیان به دولت دیگر شود، می‌تواند به صورت فعل یا ترک فعل یا هر دوی آن‌ها، ایجاد مسئولیت بین‌المللی کند، چنانچه ماهیت تعهد بین‌المللی علیرغم تأثیرگذاری بر نتیجه ناشی از نقض تعهد، بر ایجاد مسئولیت بین‌المللی بی‌تأثیر است (۳). ارتکاب فعل متخلفانه منتسب به دولت، میان دولت‌های مرتکب و زیان‌دیده رابطه مسئولیت ایجاد می‌کند و دولت متخلف، متعهد به جبران خسارت خواهد شد که این تعهد به صرف ارتکاب عمل و به صورت تعهد به جبران خسارت یک نتیجه غیر قابل اجتناب از ارتکاب آن عمل می‌باشد. جبران خسارت باید به صورت کامل و هرگونه خسارت ناشی از آن فعل را شامل شود (۴). ماهیت تخلف ارتكابی نیز پیامدهای مهمی دارد، از جمله اگر عمل

آن است که تحول پیوسته این امراض و بیماری‌ها را زیر نظر داشته تا بتواند آن‌ها را تحت لوای مقررات مذکور قرار دهد. این مقررات، دول عضو را متعهد و ملزم ساخته تا به تقویت توانمندی‌ها و ظرفیت‌های خود درباره تحولات مرتبط با بیماری‌ها بپردازند.

دولت‌ها با در دست داشتن امکانات اجرایی مؤثر، سیستم اطلاعاتی، نیروی پلیس و ارگان‌های اجرایی و تشکیلات تعاون و بیمه و خصوصاً امکان تشکیل بیمه‌های اجباری و تخصیص بودجه در مساعدت افراد در جبران ضرر در همه موارد، من جمله جبران خسارت باید مردم را یاری نماید. با عنایت به فلسفه وجودی دولت که وظیفه خدمت‌رسانی و مساعدت شهروندان و تک‌تک اتباع است، حتی اگر دلیل و مبنای دیگری نیز در کار نباشد، دولت موظف است با توجه به امکانات وسیع خود در ایجاد امنیت و جلوگیری از بروز ضرر، نسبت به جبران ضرر و تسکین آلام متضررین از جرائم و بازماندگان مقتولین به نحو فوری اقدام نماید (۷).

ماده ۴۳ مقررات جهانی سلامت به دولت‌ها اجازه داده است که اقدام‌های اضافی را برای برقراری سلامت عمومی و مقابله با بیماری‌های فراگیر اتخاذ نمایند. ماده ۴۲ این مقررات سه اصل کلی را برای اعمال مقررات بهداشتی در نظر گرفته است: نخست آنکه، اتخاذ اقدام‌های بهداشتی باید با فوریت و بدون تأخیر صورت گیرد، رعایت این اصل از آن نظر ضرورت دارد که مقابله با بیماری‌های فراگیر مستلزم فوریت است و این مهم، هیچ‌گونه تأخیری را بر نمی‌تابد، تأخیر دولت‌ها در اتخاذ اقدام‌های مربوط به سلامت عمومی می‌تواند نتایج زیانبار و فاجعه‌آمیزی در پی داشته باشد؛ دوم آنکه، اقدام‌های بهداشتی باید با رعایت اصل شفافیت صورت پذیرد، رعایت اصل شفافیت مستلزم آن است که دولت از پنهان‌کاری خودداری ورزد و عموم مردم بتوانند اقدام‌های دولت را در برقراری سلامت عمومی رصد نمایند؛ سوم آنکه، دولت در برقراری سلامت عمومی و مقابله با بیماری‌های واگیردار باید اصل عدم تبعیض را رعایت نماید. این بدان معناست که دولت‌ها نباید از ارائه خدمات بهداشتی به افراد بر مبنای جنسیت، نژاد، مذهب و قومیت آنان تمایزی قائل شده یا دریغ ورزند. همچنین به نظر

ارتكابی، نقض تعهدات عام‌الشمول باشد، جامعه بین‌المللی در مطالبه مسئولیت ذی‌نفع خواهد بود (۵).

۱-۱. **تعهد به همکاری بین‌المللی:** تعهدات دولت‌ها در حوزه سلامت و بهداشت به‌خصوص در مورد شیوع بیماری‌ها به صورت جزئی و کلی در «مقررات بین‌المللی سلامت (IHR: International Health Regulation)» یا «IHR» تبیین شده است که اجازه تصویب آن در مواد ۲۱ و ۲۲ اساسنامه سازمان جهانی سلامت به مجمع جهانی سلامت (World Health Assembly) داده شده است. IHR، سند کلیدی جهانی برای مقابله با شیوع بین‌المللی بیماری‌ها تلقی می‌شود. با توجه به ماده ۶ نخستین تعهد دولت‌ها در زمان شیوع بیماری‌های همه‌گیر، اعلام بیماری به سازمان جهانی سلامت در ظرف مدت ۲۴ ساعت از زمان مطلع‌شدن از آن می‌باشد. اطلاع‌رسانی به موقع سنگ بنای نظام پایش بیماری‌های جهانی می‌باشد، چراکه اطلاع‌رسانی در این فرجه زمانی باعث می‌شود تا دولت‌های دیگر با توصیه‌های سازمان از تمامی امکانات خود برای جلوگیری از ورود بیماری به سرزمین خود استفاده کنند یا خود را برای درمان بیماران احتمالی آماده سازند (۶). در سال ۱۹۶۹ مقرراتی در راستای بهداشت بین‌المللی تصویب شد که هدف آن، جلوگیری از شیوع بیماری‌های واگیردار در سطح بین‌المللی از طریق سفر می‌باشد که لازمه آن انجام همکاری‌های بین‌المللی در جهت کشف، کاهش یا حذف فوری منابع بیماری و جلوگیری از انتشار آن می‌باشد.

می‌توان گفت که مقررات بین‌المللی بهداشت سال ۲۰۰۵ که توسط مجمع عمومی بهداشت جهانی تعیین شده، در حال حاضر تنها معاهده‌ای است که مستقیماً توان خود را به پیشگیری، ممانعت و جلوگیری و نظارت بر امراض و بیماری‌های عفونی صرف کرده است که هدف آن «ممانعت، پشتیبانی در برابر و نظارت و فراهم‌ساختن پاسخدهی بخش سلامت عمومی در مقابل توسعه و گسترش بین‌المللی بیماری‌ها و امراض» است. مقررات بین‌المللی بهداشت با کسب تجربه از ظهور بیماری‌های جهان‌گیر همانند سارس، به دنبال

و پشتیبانی مورد نیاز برای مقابله با وضعیت اضطراری بهداشتی بین‌المللی بالقوه را نیز گزارش نماید. توصیه‌های موقت شامل اقدامات بهداشتی است که در جهت پیشگیری یا کاهش گسترش بین‌المللی بیماری اعمال و ضمناً از ایجاد اختلال غیر ضروری در تردد بین‌المللی اجتناب می‌گردد (۸).

بر اساس ماده ۱۳ مقررات جهانی سلامت، سازمان جهانی سلامت در هنگام اطلاع از شیوع یک بیماری در کشوری، موظف است پس از دریافت اطلاعات از کشور منشأ بیماری، با آن کشور در راستای مقابله با شیوع بیماری در قالب ارائه کمک‌های فنی و در صورت ضرورت اعزام کارشناسان بین‌المللی (Mobilization of International Teams of Experts) برای جلوگیری از گسترش و شیوع شدید بیماری همکاری نماید.

در شیوع جهانی کووید-۱۹ نیز این ادعا مطرح شده است که دولت چین، گزارشات مرتبط با شیوع ویروس کرونا را یک هفته، یعنی مدت زمانی که در محدود ساختن هرچه بیشتر شیوع ویروس کرونا و نیز آماده کردن بقیه کشورها در مواجهه با پاندمی، می‌توانست مؤثر واقع شود، را پنهان کرده است. بنا بر تفسیر دیوان دادگستری بین‌المللی از ماده ۱ طرح مواد راجع به مسئولیت بین‌المللی دولت، با نقض تعهدات توسط دولت، فعل متخلفانه بین‌المللی محقق شده است. با توجه به نقض تعهدات دولت چین در قبال قوانین و مقررات بین‌المللی بهداشت و از آنجا که چین منشأ کووید-۱۹ بوده، پس اطلاع‌رسانی دیر هنگام و غیر شفاف به سازمان بهداشت جهانی در مورد شیوع بیماری، معنایی جزء نقض تعهدات بین‌المللی ندارد (۹).

کمیسیون حقوق بین‌الملل در طرح مواد کنوانسیون مربوط به مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، شش مورد از موارد رافع وصف خرابکارانه عمل دولت‌ها که مشتمل بر رضایت (Consent)، دفاع مشروع (Self Defense)، اقدامات متقابل (Counter Measures)، فورس‌ماژور (Force Majeure)، اضطرار (Distress) و ضرورت (Necessity) را ذکر نموده است (۴). از بین موارد بیان‌شده، تنها سه مورد فورس‌ماژور، اضطرار و

می‌رسد مقررات جهانی بهداشت به مثابه یک معاهده بین‌المللی واجد آثار حقوقی است و در نتیجه نقض مقررات این سند، مسئولیت بین‌المللی دولت متخلف را به دنبال خواهد داشت.

به منظور کنترل بیماری‌های همه‌گیر، اطلاع‌رسانی در سریع‌ترین زمان و با کارآمدترین شیوه ممکن مبتنی است. چنین تعهداتی، از جمله در مواد ۶۳ و ۶۴ اساسنامه سازمان جهانی بهداشت و ماده ۶ مقررات بین‌المللی بهداشت ۲۰۰۵ پیش‌بینی شده است. که طبق این ماده، هر دولت عضو، باید ظرف ۲۴ ساعت از تمامی اتفاقاتی که ممکن است منجر به ایجاد وضعیت اضطراری در بهداشت عمومی شود، سازمان بهداشت جهانی را مطلع کند. متعاقب آن هر دولت عضو باید با سازمان بهداشت در ارتباط باشد و نتایج آزمایشگاهی، منبع و نوع خطر، تعداد موارد مرگ و میر، شرایط مؤثر در شیوع بیماری و اقدامات بهداشتی به کاررفته را گزارش کند و طبق ماده ۷ آن، هر دولت عضو، تعهد بر اشتراک‌گذاری اطلاعات حاصله دارد. دولت‌ها باید تمام امکانات لازم برای شناسایی بیماری و افراد مبتلا را فراهم کنند. همکاری‌های بین‌المللی ضرورت قطعی و تخلف‌ناپذیر است. همان‌گونه که رییس سازمان بهداشت جهانی اعلام کرد غلبه بر پاندمی نیازمند «وحدت و همبستگی ملی» است.

هر کشور عضو باید رویدادهای مورد وقوع در قلمرو خود را شناسایی و مورد ارزیابی قرار دهد و بر اساس اطلاعات بهداشتی و ابزار تصمیم‌گیری، اگر آن رویداد یک وضعیت اضطراری بهداشتی بین‌المللی تشخیص داده شد، باید تمامی اقدامات بهداشتی انجام‌شده توسط مسئول ملی مقررات حداکثر طی ۲۴ ساعت، به سازمان جهانی اطلاع داده شوند. به دنبال اطلاعیه، آن کشور باید ارتباط خود را با سازمان ادامه داده و اطلاعات بهداشتی را با جزئیات کامل و بدون کم و کاستی و به موقع گزارش کند. این اطلاعات باید شامل تعریف موارد، نتایج آزمایشگاهی، منبع و نوع خطر، تعداد موارد بیماری و مرگ، شرایط مؤثر بر گسترش بیماری و اقدامات بهداشتی انجام شده باشد. در صورت نیاز، مشکلات پیش‌آمده

و کسب تجربه می‌کرد. بنابراین اگر خفاش علت تامه شیوع کووید-۱۹ باشد، برای خرید و فروش آن‌ها نیاز به مجوزی نبوده است، ولی دولت چین موظف بوده طبق ماده ۷ پیش‌نویس، اگر خطری محرز شده، دیگر کشورها را مطلع نمایند. مرحله ارزیابی خطر، روشی است که از طریق آن دولت، می‌تواند خطرات ناشی از آن فعالیت را در پرتو تعهدات بین‌المللی خود بسنجد و اطلاع‌رسانی درباره آن منوط به احراز خطر است (۱۲). تفسیر ماده ۸ پیش‌نویس می‌افزاید که اگر بعد از انجام فعالیت، وقوع خطر احراز شد، تعهد به اطلاع‌رسانی برقرار می‌شود. این تعهد، یک تعهد عام در حقوق بین‌الملل است (۱۳)، اطلاع‌رسانی مورد نظر باید فوری و کامل باشد، چراکه هدف آن است که سایر دولت‌ها قادر باشند تا خسارات وارد بر خود را کاهش دهند. به هر حال اگر منشأ ویروس مشخص نشود، آن زمان که دولت مبدأ و سایر دولت‌ها که گرفتار این ویروس شده‌اند، موظف به جلوگیری و کاهش انتقال این بیماری به سایر کشورها بوده‌اند. این دولت‌ها با تقویت سامانه‌های پایش و نظارت در سفرها و پایانه‌های خروجی خود، می‌بایست مانع از خروج افراد مشکوک مبتلا به بیماری از قلمرو خود شود. دولت‌ها به دلیل خسارات بی‌نهایت خطرناک این بیماری موظفند تا به شدت تعهدات خود را اجرا کنند (۱۲).

با نقض تعهدات بین‌المللی سلامت توسط برخی دولت‌ها، وجود خلاهای قانونی در تعهدات بین‌المللی، عدم ضمانت اجرای مناسب، وجود راه‌های فرار از مسئولیت با اجازه خروج از معاهده یا ایجاد حق شرط، عدم آمادگی بین‌المللی و غافلگیری در برابر چالش‌ها، ملاحظات سیاسی، فقدان همکاری‌های بین‌المللی و عدم همبستگی کشورها، پاسخگو کردن دولت‌های ناقض بسی دشوار است (۱۴). نمونه قابل مشاهده از تعهد به پیشگیری از خسارات فرامرزی ناشی از آلودگی هوا در پرونده تریل اسملتر (Trail Smelter) دیده شد که توسط ماده (۳) ۱۴ پیش‌نویس مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها بیان شده است (Reports of International Arbitral Awards, Trail Smelter Case (USA v Canada) (۱۹۴۱ م.) که مبتنی بر ایده تعهد کلی به احتیاط است (۱۱).

ضرورت در جهت دفاع از اقدامات دولت در رابطه ممانعت از انتشار بیماری‌های همه‌گیری، از جمله کووید-۱۹ قابلیت تأکید دارند که در این بین، فورس‌ماژور و اضطرار، با نواقص و کاستی‌هایی همراه است (۱۰). اساساً پیش‌بینی وضعیت اضطراری جهانی در مقررات بین‌المللی و تعهدات ناشی از آن برای اجرا در وضعیت‌های خاص و مشابه فورس‌ماژور و یا پیشگیری از تشدید و توسعه وضعیت بحرانی مشابه فورس‌ماژور مقرر شده‌اند. بنابراین تعهدات مرتبط با پیشگیری از شیوع فی‌نفسه تعهدات وضعیت اضطراری هستند و به خودی خود مشمول عنوان فورس‌ماژور، اضطرار یا ضرورت نمی‌شوند.

۱-۲. **تعهد به پیشگیری از شیوع:** در چهارچوب مسئولیت دولت برای اعمال متخلفانه بین‌المللی، تعهد به پیشگیری از وقوع رویدادی خاص متناظر با تعهدات به نتیجه است. به همین دلیل است که نقض این تعهدات در همان لحظه‌ای رخ می‌دهد که این اعمال اتفاق می‌افتند که متعهد به توقف فعل متخلفانه می‌باشد. ماده (۳) ۱۴ پیش‌نویس با اشعار به اینکه «نقض یک تعهد بین‌المللی که به موجب آن، دولت موظف به پیشگیری از رویداد خاصی است، زمانی محقق می‌شود که آن رویداد به وقوع بپیوندد و به تمام مدتی که آن رویداد تداوم داشته و مغایرتش با آن تعهد به قوت خود باقی است، تسری می‌یابد» (۱۱).

ماده ۶ پیش‌نویس پیشگیری، دولت‌ها را ملزم کرده که پیش از آغاز به کار فعالیت‌های خطرناک یا هرگونه تغییراتی در آن‌ها، کسب مجوز قبلی را الزامی نمایند. دولت چین پیشتر در قالب تصویب «قانون حمایت از حیوانات وحشی» در این راستا اقداماتی انجام داده بود. این قانون در سال ۱۹۸۸ تصویب و در سال‌های ۲۰۰۹، ۲۰۱۶ و ۲۰۱۸ به طور اساسی مورد بازنگری قرار گرفته است. بر اساس این قانون، شکار برخی از جانداران وحشی ممنوع و برخی دیگر منوط به کسب مجوزهای لازم شده است.

به عنوان مثال، قبل از صدور مجوز شکار، خطرات احتمالی این فعالیت را باید ارزیابی می‌کرد و در صورتی که متوجه خطر می‌شد، اطلاعات خود را با کشورهای دیگر در میان می‌گذاشت

دامنه گسترده صلاحیت و صلاحدید خود که مربوط به منافع جامعه بین‌المللی است تصمیمات مقتضی را اتخاذ می‌نماید (۵). از طرف دیگر تصمیمات مزبور نیز در چهارچوب منشور ملل متحد و به ویژه ماده ۲۵، موجد تعهدات مضاعف دیگری برای دولت‌ها هستند که نقض آن‌ها نیز ممکن است موجب مسئولیت بین‌المللی باشد.

شیوع پاندمی‌های مهلک، تبعات مستقیمی نیز در برخورداری افراد از برخی حق‌های بشری دارد که در رأس آن‌ها حق حیات است. این تعهد با تعهد به مراقبت مقتضی (۱۸) گره خورده است که متضمن توجه به الزاماتی نظیر پیشگیری از شیوع است، اگرچه حق حیات معمولاً به عنوان یک حق مدنی، تعهداتی درون‌مرزی نسبت به ساکنان سرزمین دولت ذی‌ربط تلقی می‌شود، اما امروزه تعهدات فراسرزمینی دولت‌ها در خصوص تضمین حقوق بشر نظریه‌ای رایج تلقی می‌شود (۱۹). این نظریه بر اساس منشور ملل متحد و چهارچوب‌های «تعهد به احترام» و «تعهد به همکاری»، حق‌های اقتصادی را نیز پوشش می‌دهد (۲۰). همچنین آزادی اطلاعات که تحقق بسیاری از حق‌ها بر آن استوار است (۲۱) و مقابله با شیوع پاندمی را تسهیل می‌کند. اطلاعات بهداشتی باید در اسرع وقت در دسترس عموم قرار گیرد، زیرا امر زمان مهم‌ترین عامل در جلوگیری از صدمات و خسارات بیشتر به جان و مال مردم می‌شود. در همین راستا و با توجه به گسترش شبکه‌های اجتماعی که زمینه نشر اطلاعات غیر واقعی را فراهم می‌آورد، دولت‌ها باید اطلاعات صحیح را بدون هیچ‌گونه دسته‌بندی به وسیله منابع رسمی به صورت یکسان در اختیار شهروندان قرار دهند تا مردم با داشتن اطلاعات درست و دقیق به پیشگیری و یا درمان به موقع خود بپردازند و این خود اولاً مستلزم اعتماد قبلی مردم به اطلاع‌رسانی دولتی و سلامت آن است؛ ثانیاً باعث تقویت اعتماد مردم به دولت می‌شود و مردم می‌توانند اطلاعات غلط و غیر واقع را تشخیص داده و از نگرانی آنان کاسته شود (۲۲) و نهایتاً مانع شیوع بیشتر پاندمی شود. از سوی دیگر، به دلیل پیش‌بینی‌ناپذیر بودن پیامدهای بیماری و نبود راه برای درمان، امنیت روانی جامعه

۱-۳. نقض تعهدات حقوق بشری: باید گفت که میان مبارزه با بیماری‌های واگیردار و حقوق بشر رابطه‌ای دوگانه وجود دارد: از یک طرف دولت‌ها موظف به تعهد به رعایت و اجرای حق بر سلامت و انجام اقدامات ضروری به منظور جلوگیری از شیوع و گسترش و کنترل بیماری‌های واگیر دارند و از طرفی دیگر به دلیل ظهور بیماری‌های نوپدید و تأثیرات جهانی شدن بر زندگی مردم و امنیتی‌شدن این‌گونه مبارزات باعث شده که گاهی اقدامات دولت‌ها خود موجب نقض تعهدات حقوق بشری شود (۱۵). در جهان کنونی گسترش بیماری‌ها، سلامت و امنیت عمومی، اقتصاد ملی، بازرگانی و مسافرت بین‌المللی را به خطر می‌اندازد و بی‌اعتمادی مردم به حاکمانشان چالش‌های مهمی را برای امنیت جهانی در پیش دارد. برخی اندیشمندان با پیوند میان خطر میکروارگانسیم‌های بیماری‌زا با تحولات جدید در عرصه فناوری، هشدار خطر فاجعه جهانی (Global Catastrophic Risk) و بحرانی برای موجودیت بشر (Existential Risk) را می‌دهند. همچنین بستر تهدیدهای بیولوژیک، به گروه‌های تروریستی اختیار استفاده از عوامل بیولوژیک را به عنوان سلاح می‌دهد (۱۶).

از طرفی بروز یک پاندمی یا حتی اپیدمی کشنده می‌تواند زمینه‌ای برای اعلام وضعیت اضطراری درون یک کشور نیز باشد که به موجب ماده ۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی تجویز شده است. با این حال، چهارچوب اعلام وضعیت اضطراری به موجب موازین بین‌المللی حقوق بشر تعهدات مضاعفی را به دولت‌ها تحمیل می‌کند که باید در این زمینه رعایت کنند که از جمله آن‌ها قانونی‌بودن اعلام وضعیت اضطراری، محدودیت زمانی، وقوع تهدیدی برای حیات ملت و نیز تعلیق‌ناپذیری برخی حق‌هاست (۱۴). بنابراین دولت‌ها نمی‌توانند شیوع بیماری کشنده را مستمسکی برای نقض حقوق بشر قرار دهند. همچنین با بروز چنین وضعیتی ممکن است شورای امنیت وضعیت مزبور را تهدیدی علیه صلح و امنیت بین‌المللی توصیف کند (۱۷). در این موقعیت نیز شورای امنیت متعهد به رعایت حقوق بین‌الملل عام به ویژه در ارتباط با موازین بین‌المللی حقوق بشر است، هرچند شورای امنیت با توجه به

به شدت آسیب می‌بیند و جامعه دچار وحشت می‌شود، پس از حق امنیت نیز باید در کنار سایر حق‌ها یاد کرد (۲۳).

مهم‌ترین حوزه تعهدات حقوق بشری دولت‌ها در ارتباط با پاندمی‌ها نیز به تعهد آن‌ها بر تأمین و تضمین حق بهداشت بازمی‌گردد. تعهد دولت‌ها در حوزه سلامت و بهداشت با یکدیگر یکسان نیست و کافی بودن اقدامات دولت‌ها در خصوص رعایت مسائل بهداشتی و درمانی در خصوص تحقق حق بر سلامتی شهروندان منوط به تلاش مقتضی (Due Diligence) آن‌ها در این زمینه است، چراکه این تعهد یک تعهد به وسیله (Obligation of Conduct) است. تلاش مقتضی به عنوان یکی از مؤلفه‌های حکمرانی مطلوب (Good Governance) در مورد مواجهه با یک بیماری بدین معناست که آیا یک دولت مناسب‌ترین و بهترین تلاش خود را در خصوص اقدامات مربوط به پیشگیری و مقابله و درمان یک بیماری انجام داده است یا خیر؟ (۲۴). در واقع مقتضی بودن تلاش دولت‌ها با توجه به امکانات و توانایی‌های آن‌ها در این حوزه تعیین می‌شود.

۲. مسئولیت ناشی از اعمال منع‌نشده: در اواخر قرن نوزدهم میلادی، برای اولین بار مطرح شد که اعمالی وجود دارند که در قانون منع نشده، اما می‌توانند در صورت قصور به اشخاص و یا اموال خسارت وارد کنند. وجود خطرات فرامرزی ناشی از ارتقای فناوری، به واکنش بین‌المللی تحت عنوان مسئولیت در غیاب هرگونه نقض تعهد از سوی دولت فراهم‌کننده چهارچوب اعمال خطرناک یا از سوی متصدی منجر شد. این واکنش بر دو اصل متمرکز بود: پیشگیری به منظور اجتناب و یا کاهش خسارات و جبران خسارت در وضعیتی که خسارتی وارد شده است (۱۱).

با توجه به ماهیت مادی خسارات، وجود یک نظام خاص مسئولیت برای آثار زیانبار ناشی از اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل، به معنای حذف مسئولیت برای اعمال متخلفانه بین‌المللی برای همان اعمال نیست. رژیم مسئولیت دولت برای اعمال متخلفانه بین‌المللی می‌تواند کاملاً به عنوان قواعد ثانویه تعیین‌کننده آثار حقوقی نقض تعهدات ایجادشده از سوی

قواعد اولیه، تعریف شوند. مسئولیت ناشی از اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل، قواعد اولیه ویژه‌ای را پدید می‌آورند. به هر حال، آشکار است که قصور دولت در رعایت قواعد حاکم بر این اعمال، به اجرای سازوکارهای قواعد ثانویه مسئولیت بین‌المللی دولت بابت اعمال متخلفانه منجر می‌شود. این دو رژیم با هم متعارض نیستند، بلکه به نسبت مکمل یکدیگر هستند. بر همین اساس تبیین وضعیت قواعد حقوقی حاکم بر مسئولیت ناشی از نتایج خطرناک و مضر اقدامات ممنوع‌نشده بر اساس حقوق بین‌الملل در کمیسیون حقوق بین‌الملل مطرح شد (۲۵). در همین راستا مواد پیش‌نویس کمیسیون در سال ۲۰۰۱ تحت عنوان «مسئولیت بین‌المللی راجع به آثار زیانبار ناشی از اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل» به تصویب رسید و مفهومی به نام «مسئولیت بین‌المللی بابت اعمال منع‌نشده (Liability)» در حقوق بین‌الملل پدیدار شد. ماده ۱ پیش‌نویس بیان می‌کند: «مواد حاضر نسبت به اعمالی اجرا می‌شوند که در حقوق بین‌الملل منع نشده و متضمن خطر ایجاد زیان فرامرزی قابل توجه از طریق آثار مادی‌شان هستند.» دو نوع عمل خطرناک وجود دارد: ۱- اعمال خطرناک؛

۲- اعمال زیانبار (Harmful Activities). اعمال خطرناک به چند روش خود را نشان می‌دهد که بر اساس احتمال وقوع حادثه یا شدت زیان طبقه‌بندی می‌شوند. منظور از خسارت فرامرزی این است که اقداماتی که در قلمرو سرزمینی یک کشور انجام شده، امکان دارد که خسارات آن به کشورهای دیگر نیز منتقل شود، همچنین بیشتر از یک کشور در آن فعالیت دخالت داشته‌اند. بر این اساس هنگامی که در اثر یک فعل زیانبار که یک فعل متخلفانه بین‌المللی محسوب نمی‌شود، کشوری دچار خسارات زیادی می‌شود، آن را مبنای مسئولیت بین‌المللی بابت اعمال منع‌نشده قرار می‌دهند. وضعیت این کشور هنگامی که بدون خطای خود متحمل خسارت شده یک حالت غیر منصفانه تلقی می‌شود. با این حال باید گفت نظام مسئولیت بین‌المللی برای اعمال منع‌نشده در حقوق بین‌الملل، نظامی غیر عرفی و در حال توسعه می‌باشد که حاوی رژیم‌های قراردادی خاص و متنوعی است. در مقایسه با نظام مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها برای اعمال

بین‌الملل تعهدی اولیه شکل گرفته که به موجب آن یک دولت متعهد است در مواردی که برخی اعمال منع‌نشده‌اش تحت شرایطی معین به دیگران خسارت و زیانی وارد آورد، درصدد جبران برآید (۲۷).

به عنوان نمونه، یافته‌ها نشان می‌دهد که فعالیت‌های بازار ووهان چین، همه ویژگی‌های اعمال منع‌نشده‌ای را که تحت رژیم حقوقی خاص پیشگیری هستند، داراست. آلودگی ناشی از کارخانه تریل اسملتر در نواحی مرزی کانادا و آمریکا در سال ۱۹۳۰ تا ۱۹۴۰، سقوط ماهواره کاسموس متعلق به اتحاد جماهیر شوروی سابق در سال ۱۹۷۸ در خاک کانادا که با سوخت هسته‌ای کار می‌کرد و حادثه چرنوبیل در سال ۱۹۸۶، نمونه‌ای برجسته‌ای از این وضعیت هستند. در تمام این موارد، دولت بدون ارتکاب فعل متخلفانه بین‌المللی، خسارات هولناکی به دیگر دولت‌ها وارد کرده‌اند. اگر قرار بود شیوه سنتی موجود در حقوق بین‌الملل را پیش بگیریم که عملاً این‌گونه خسارات بدون جبران باقی می‌ماندند.

بر فرض عدم ممنوعیت فعالیت‌هایی نظیر تجارت غذایی حیوانات وحشی یا هر فعالیت دیگری که به نحوی منجر به شیوع بیماری‌های واگیردار کشنده باشد، با تحقق زیان‌های گسترده ناشی از چنین فعالیت‌هایی، دولت ذی‌ربط به سبب بروز این خسارات، مسئولیت بین‌المللی دارد. علاوه بر این بنیان دولت‌ها و جمعیت انسانی به دلیل همین فعالیت‌ها به خطر می‌افتد که خود تهدیدی علیه حاکمیت داخلی و بین‌المللی دولت می‌باشد (۲۶).

پیش‌نویس با محدود کردن دامنه شمول این فعالیت‌ها تفکیکی میان این نوع مسئولیت با مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها ناشی از اعمال متخلفانه بین‌المللی ایجاد کرده و در پرتو اصل لوتوسی حقوق بین‌الملل، فرض را بر جواز فعالیت گذاشته و ممنوع بودن را مستلزم ارائه دلیل دانسته است. به عبارت دیگر دولت منشأ فعالیت، متعهد است که از ضرر و زیان فرامرزی پیشگیری کند و اگر توانایی ایفای چنین تعهدی را نداشت، ملزم است در جهت کاهش خطر بروز این ضرر و زیان اقدام کند (۲۸).

متخلفانه بین‌المللی، حقوق بین‌الملل در زمینه جبران خسارات ناشی از فعالیت‌های منع‌نشده در حال تجربه رویکردهای جدید و متفاوتی است (۲۶). آن دسته از فعالیت‌های منع‌نشده‌ای که دولت‌ها مطابق با پیش‌نویس، متعهد به ممانعت از آثار زیانبار فرامرزی آن‌ها هستند، ویژگی‌هایی دارند که آن‌ها را از سایر اعمال منع‌نشده، منفک می‌کند.

اساس اصلی نظام حقوقی حاکم بر اعمال منع‌نشده خطرناک پیشگیری است و بر هر عامل دیگری غالب است. علت این اهمیت بنیادین را می‌توان دو دلیل دانست: اول اینکه زیان‌دیده در اثر فعالیت‌های منع‌نشده انتخاب‌های زیادی برای مجازات عامل فعالیت در دست ندارد، حتی جبران خسارت در سطح پایینی از اعمال متخلفانه قرار دارد؛ دوم اینکه حتی جبران خسارت هم تسکینی برای تمامی دردهای زیان‌دیدگان نمی‌باشد، پس دولت متعهد بر اساس ماده ۳ پیش‌نویس در وهله اول مکلف به جلوگیری و یا در صورت ضرورت، کاهش خسارت فرامرزی است. بنابراین دولت‌ها باید متعهد بوده که از به وجود آمدن و پس از آن شیوع ویروس در اثر فعالیت‌های مربوطه جلوگیری کنند (۱۲).

با این وصف، قاعده اولیه حقوق بین‌الملل در این زمینه، تعهدات به انجام اقدامات پیشگیرانه در ارتباط با فعالیت‌های منع‌نشده به شمار می‌آید که تعهدی به وسیله است. این تعهدات به طور خاص در چهارچوب حقوق محیط زیست و بر مبنای اصل استفاده بدون ضرر از سرزمین توسعه پیدا کردند (۱۱)، لیکن شیوع بیماری از کشورهای دیگر به سبب جواز برخی اعمال توسط دولت یا پیشگیری از اقدامات زیانبار می‌تواند از آن دست اعمالی باشد که تابع قاعده پیشگیری قرار می‌گیرند. رابطه مشترکی که این فعالیت‌ها با هم دارند، بر اساس نظر کمیسیون باید منشأ انسانی داشته باشند، حتی اگر اعمال اولیه، یک رویداد طبیعی بوده و دخالت عوامل انسانی، قبل و بعد از آن می‌تواند آن فعالیت را در مجموعه نقض تعهد به پیشگیری قرار دهد. ملاک سرزمین، ملاکی غالب است و همین که آن عمل در قلمرو یک کشور اتفاق افتاده پس مسئولیت آن عمل با دولت است، بدین ترتیب در حقوق

جهانی، هزینه‌های بهداشتی که به سبب نقض تعهدات بهداشتی بین‌المللی، به دولت‌ها و افراد مبتلا و خانواده‌های آن‌ها در سطح جهانی تحمیل می‌شود، حداقل تا جایی که به امکان بروز یک پاندمی مهلک مربوط است، مؤید ویژگی عام‌الشمول تعهدات مزبور است، البته این ویژگی تنها از حیث مسئولیت ناشی از نقض تعهدات بین‌المللی مطرح است و در ارتباط با مسئولیت ناشی از اعمال منع‌نشده، کاربردی ندارد، زیرا پیش‌نویس اصول تخصیص ضرر در مورد آسیب فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناک (۲۹) از ایده مشابه حمایت نمی‌کند و تلویحاً دولت متأثر از اقدامات زیانبار را در برابر دولت زیان‌زننده قرار می‌دهد.

۲-۳. **توزیع مسئولیت:** وضعیتی که چند عامل، در ایجاد نتایج زیانبار واحدی مشارکت داشته باشد، مسئولیت بین‌المللی مشترک به وجود می‌آید و مسئولیت بین عوامل مشارکت‌کننده (Contributing Actors) به صورت جداگانه و مستقل توزیع می‌شود. با توجه به توسعه‌نیافتگی نظام حاکم بر مسئولیت مشترک بین‌المللی، هنوز هیچ معیار و ضابطه مشخصی بر نحوه توزیع مسئولیت میان عاملان مسئولیت مشترک در رویه محاکم قضایی و داوری بین‌المللی تعیین و استوار نشده است. در شرایط مختلفی دولت‌ها به این نتیجه می‌رسند که برای رسیدن به نتیجه مطلوب و یا منافع مشترک، با یکدیگر همکاری کنند. این اقدامات می‌تواند به صور مختلف بروز کند و در برخی مواقع، این رفتار منجر به فعل متخلفانه بین‌المللی می‌شود (۳۰).

به هنگام وقوع فعل متخلفانه بین‌المللی مشترک، مسأله مسئولیت جداگانه دولت‌ها برای آسیب وارده به دولت ثالث که ناشی از این اقدامات می‌باشد، مطرح می‌شود. موضوع تعدد عاملین مسئول از مسأله نقض تعهدات چندجانبه متفاوت است و همچنین از موضوع تعدد زیان‌دیدگان تفکیک می‌شود. افزایش تعداد فعالان در این عرصه و تعامل آن‌ها با یکدیگر و اخلاق‌گرایی، ضرورت مسئولیت‌پذیری، پیشرفت فناوری و پاسخگویی تابعان باعث افزایش وضعیت‌های مسئولیت مشترک شده است، در حالی که دول متخلف، مسئول صدمه

۳. **ویژگی‌های مسئولیت:** ماهیت تعهداتی که ممکن است در شیوع همه‌گیری نقض شوند، به گونه‌ای است که ویژگی‌های خاصی را می‌طلبد. ذیل این مبحث، امکان استناد به مسئولیت توسط همه دولت‌ها به عنوان اعضای جامعه بین‌المللی و نیز موضوع توزیع مسئولیت به بحث گذاشته می‌شود.

۱-۳. **قابلیت استناد همه دولت‌ها:** پیش‌نویس مواد راجع به مسئولیت بین‌المللی دولت، فرضی را تصور کرده است که چنانچه تعهد یک دولت، تعهدی در برابر «جامعه بین‌المللی در کل» باشد، هر دولتی به غیر از دولت زیان‌دیده نیز می‌تواند به مسئولیت دولت متخلف استناد و آن را مطالبه کند (۴). این نوع از تعهدات موسوم به عام‌الشمول (Erga Omnes Obligations) که قبلاً در رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه بارسلونا ترکشن مورد شناسایی قرار گرفتند، طی سال‌های اخیر در پرونده‌هایی نظیر صید نهنگ (استرالیا علیه ژاپن) و پرونده‌های مرتبط با کنوانسیون منع نسل‌زدایی (گامبیا علیه میانمار، آفریقای جنوبی علیه اسرائیل و همینطور نیکاراگوآ علیه آلمان) مورد توجه دولت‌ها و دیوان قرار گرفته است. نه کمیسیون حقوق بین‌الملل و نه دیوان، معیار واضحی از اینکه کدام تعهدات چنین ویژگی دارند، ارائه نمی‌دهند، اما به نظر می‌رسد کمیسیون در تفسیر این ماده با عبارت «منافع گروهی از دولت‌ها یا جامعه بین‌المللی» راهنمایی مناسبی عرضه کرده باشد. با این معیار با توجه به مواد ۱ و ۲۱ اساسنامه سازمان جهانی بهداشت و در پرتو اهداف تشکیل آن سازمان و با در نظر گرفتن آثار ناشی از شیوع پاندمی‌های مهلک که از جمله در جریان شیوع کووید-۱۹ منجر به اعلام وضعیت اضطراری بهداشتی جهانی توسط سازمان و نیز اعلام وضعیت اضطراری موضوع ماده ۴ میثاق در برخی کشورها گردید و بیش از ۷۰۰ میلیون نفر را مبتلا کرد و بیش از ۷ میلیون نفر را در سراسر جهان به کام مرگ کشاند، چه‌بسا می‌توان گفت در چنین وضعیتی، نقض تعهدات بهداشتی جهانی می‌تواند از سوی همه دولت‌ها مورد استناد قرار گیرد، زیرا این تعهدات در برابر جامعه بین‌المللی در کل هستند. در واقع، غیر از تهدید حق حیات به طور گسترده و در سطح

ویژه در یک وضعیت پاندمی، تعهدات حقوق بشری متعددی بروز می‌یابد که از تعهدات ناشی از حق حیات تا تعهدات مرتبط با حق سلامت را دربر می‌گیرد. همچنین وضعیت اضطراری ناشی از پاندمی، موجبی برای زوال مسئولیت یک دولت به سبب فورس‌ماژور، اضطرار یا ضرورت نخواهد بود. این دست تعهدات ممکن است دارای ویژگی عام‌الشمول باشند و نقض آن‌ها به همه دولت‌ها امکان استناد به مسئولیت را نیز بدهد؛ مبنای دوم، بدین ترتیب صورت‌بندی می‌شود که اقدام به اعمالی که طبق حقوق بین‌الملل ممنوع نیستند، اما موجب خسارات فرامرزی می‌شوند موجب مسئولیت دولت مزبور خواهد بود. در هر صورت، ممکن است شیوع پاندمی مهلک به اقدامات دو یا چند دولت قابل انتساب باشد. در این وضعیت، هر دولتی به میزان سهم خود در بروز خسارات، مسئولیتی مستقل خواهد داشت.

مشارکت نویسندگان

امیر مقامی: ایده‌پردازی، نظارت، راهنمایی، گردآوری منابع، تحلیل و نگارش مقاله.
مرضیه فرقانی: گردآوری داده‌ها و منابع، تحلیل و نگارش مقاله.
نویسندگان نسخه نهایی را مطالعه و تأیید نموده و مسئولیت پاسخگویی در قبال پژوهش را پذیرفته‌اند.

تشکر و قدردانی

ابراز نشده است.

تضاد منافع

نویسندگان هیچ‌گونه تضاد منافع احتمالی را در رابطه با تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله اعلام نکرده‌اند.

تأمین مالی

نویسندگان اظهار می‌نمایند که هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

وارد هستند، در خصوص مسئولیت تعهد به جبران خسارت در مقابل زیان‌دیده‌گان مشترک می‌باشد. در این حالت، دولت‌ها به صورت جمعی مسئول قرار نمی‌گیرند، بلکه هر کدام به طور فردی مسئول است. نمونه‌هایی از این‌گونه مسئولیت‌ها می‌توان در زمینه عملیات نظامی چندملیتی، سیاست‌های مهاجرتی فراسرزمینی مشاهده کرد (۳۱).

در مورد تعیین میزان مسئولیت بین‌المللی مشترک برای هر یک از دولت‌های مسئول، راهکارهای متعددی وجود دارد: اول اینکه هر یک از دولت‌ها به طور انفرادی و جمعی یا تضامنی مسئول باشند و دولت زیان‌دیده بتواند برای دریافت تمام خسارت به هر یک از آن‌ها بدون توجه به میزان مشارکت مراجعه کند؛ راهکار دیگر، توافق قبل یا بعد از ارتکاب عمل متخلفانه بین‌المللی در خصوص چگونگی جبران خسارت است، در نتیجه مسئولیت تضامنی، مسئولیت هر یک از دولت‌ها با مشارکت دولت دیگر در فعل متخلفانه کاهش نمی‌یابد. در شیوع پاندمی‌ها نیز اعم از آنکه فعل متخلفانه بین‌المللی منجر به زیان شده باشد یا فعل غیر متخلفانه، به نظر می‌رسد ممکن است زیان قابل انتساب به چند دولت باشد، مثل موردی که چند دولت در خصوص قرنطینه، منع مسافرت مبتلایان، واکسیناسیون، اطلاع‌رسانی، گزارش موارد مشکوک و... قصور کرده باشند. امتیاز اصلی نظام مسئولیت تضامنی، جبران خسارت از زیان‌دیده و اثر بازدارندگی است (۳۲).

نتیجه‌گیری

حقوق بین‌الملل دو مبنای متفاوت را برای احراز مسئولیت بین‌المللی یک دولت پذیرفته است: مبنای نخست این است که دولتی، یک تعهد بین‌المللی را نقض کند. این نقض به‌مثابه یک فعل متخلفانه بین‌المللی، فی‌نفسه موجب مسئولیت آن دولت است. از آنجا که نقض برخی تعهدات بین‌المللی ممکن است به شیوع پاندمی مهلک منجر شود، چنین نقضی موجب مسئولیت دولت خواهد شد. از جمله این تعهدات می‌توان به تعهد به همکاری بین‌المللی شامل تعهد به اطلاع‌رسانی و نیز تعهد به پیشگیری از شیوع یا تعهدات حقوق بشری باشد، به

References

1. Ziyaei Bigdeli MR. General International Law. Tehran: Ganj-e Danesh Publications; 2023. p.421. [Persian]
2. Beigzadeh E, Ghariseid fatemi SM, Mahmoodi SH, Latifian MH. Corona's dilemma in the mirror of international law. *Legal Research Quarterly*. 2020; 23(Law and COVID-19): 11-57. [Persian]
3. Creutz K. China's Responsibility for the COVID-19 Pandemic. Finnish Institute of International Affairs Working Paper. 2020; 115: 1-15.
4. International Law Commission, Draft Articles on International Responsibility of State (ARSIWA). 2001.
5. Khalaf Rezaei H. The Regime of International Responsibility and Serious Breaches of Obligations under Peremptory Norms of International Law. PhD Dissertation. Tehran: University of Tehran; 2014. p.289. [Persian]
6. Bazzar V. "COVID-19" and International Law: Prosecution of China in International Court of Justice. *Medical Law Journal*. 2021; 14(55): 47-67. [Persian]
7. Hosseini SH. The government's consequential responsibility in compensating for irreparable losses suffered by citizens. *International Legal Research*. 2015; 8(28): 123-166. [Persian]
8. Hemati P, Akbari H, Mahboodi MB, Rezaei F, Nasr Dadres. International Health Regulations. Translated by Gooya MM. Tehran: Tandis Publications; 2005. p.30. [Persian]
9. Moghadasifar O, Mir Abbasi SB, Rezaeizadeh MJ, Sirafi S. Investigating the Chinese government's violation of the Coronavirus pandemic from the perspective of international law. *Journal Iranian Political Sociology*. 2022; 5(2): 697-716. [Persian]
10. Taherkhani KH, Rahmani S, Abasloo B, Taherkhani A. Crisis of Corona and International Legal Responsibility of Governments in Health. *Journal Political Sociology of Iran*. 2022; 4(4): 2435-2452. [Persian]
11. Crawford J, Pellet A, Olleson S. The law of international responsibility. Oxford: Oxford University Press; 2010.
12. Karimi S. The Obligation of the State of Origin and Other States to Prevent of Corona's (Covid-19) Transboundary Damages. *Journal Public Law Research*. 2020; 22(67): 83-111. [Persian]
13. Sands PH, Peel J, Fabra A, MacKenzie R. Principles of International Environmental Law. Cambridge: Cambridge University Press; 2012. p.941.
14. Zamani M. The International Responsibility of the Government arising from the violation of international health obligations. MA Dissertation. Esfahan: Shahid Ashrafi Esfahani Non-Profit University; 2021. p.138. [Persian]
15. Ebrahimgol A, Roshanfekar P, Tabatabaee Lotfi SA. Human Rights and Fighting Infectious Disease: Necessities and Challenges. *Public Law Studies Quarterly*. 2021; 51(1): 277-297. [Persian]
16. Bakanidze L, Imnadze P, Perkins D. Biosafety and biosecurity as essential pillars of international health security and cross-cutting elements of biological nonproliferation. *BMC Public Health*. 2010; 10(1): 1-8.
17. Ramazani MH. Coronavirus Pandemic and International Peace and Security. *Legal Research Quarterly*. 2020; 23(Law & COVID-19): 181-200. [Persian]
18. Hoseyni SM, Rahae S. Due Diligence obligations at the Heart of International Human Rights System. *The Journal of Human Rights*. 2024; 19(1): 53-78. [Persian]
19. Javid E, Niavarani S. Extraterritorial Applicability of International Obligations of States in the Field of Economic, Social and Cultural Rights. *Public Law Research*. 2017; 18(53): 173-198. [Persian]
20. Maghami A. Basis of International Human Rights Commitment in US unilateral sanctions against Iran. *The Journal of Human Rights*. 2023; 17(1): 261-282. [Persian]
21. Amini M, Vakilimofrad H, Saberi MK. Identifying the Effective Factors on Information Security Management in Libraries and Information Centers in Hamadan University of Medical Sciences. *Academic Librarianship and Information Research*. 2019; 53(3): 32-46. [Persian]
22. Aminzadeh E. Legal aspects of responsibility of WHO and the governments regarding the right to health during the pervasive diseases and economic sanctions. *Medical Law Journal*. 2021; 15(56): 1-15. [Persian]
23. Hekmatnia M. Ethical, jurisprudential and legal foundations of the model of national exposure to epidemic diseases with an emphasis on Corona. *Journal Islamic Law*. 2020; 17(64): 7-50. [Persian]
24. Coco A. Due Diligence and COVID-19: States' Duties to Prevent and Halt the Coronavirus Outbreak.

Florence: OUP. 2020. Available at: <http://www.ejiltalk.org>.

25. Wellens K. International law: Theory and Practice. London: Martin's Nijhoff Publishers; 1998. p.809.

26. Maghami A, Mellat MR, Ahsan Nejad M. Principles of Prohibition of Nutritional Consumption and Trade of Wild Animals under International Law: The Transmission of the Covid-19 Virus from Animals to Humans. Public Law Research. 2020; 22(67): 167-191. [Persian]

27. Crawford J, Pellet A, Olleson S. International liability arising from acts not prohibited by international law. Translated by Hadadi M, Karimi S. Tehran: Majd Publications; 2017. p.208. [Persian]

28. Tafaghodi Yousefi S. International liability for damages caused by fine dust. MA Dissertation. Tehran: Shahid Beheshti University; 2013. [Persian]

29. International Law Commission. Draft Articles on Responsibility of International Organizations (ARIO). 2011.

30. Nollkaemper A, Plakokefalos I. Principle of Shared Responsibility in International Law: An Appraisal of the State of the Art. Cambridge: Cambridge University Press; 2014. p.12.

31. Tarazi N. Joint international responsibility in the international law system. Ph.D Dissertation in the Field of Public International Law. Tehran: Allameh Tabatabai University; 2020. [Persian]

32. Hadadi M, Setayeshpour M. Contribution of International Responsibility among States in Connection with the Act of another State or Organization. Journal States Studies. 2018; 4(14): 149-182. [Persian]